

HISTORISK TIDSKRIFT
(Sweden)

127:4• 2007

Den nya företagaren tar form

Stefan Lundblad, *Hedersam handelsman eller verksam företagare: den ekonomiska kulturens omvandling och de ledande ekonomiska aktörerna i Gävle 1765–1869*, diss., *Studia historica Upsaliensia* 228, Uppsala: Acta universitatis Upsaliensis, 2007. 297 s. (Summary in English: Honourable merchant or efficient businessman: the transformation of economic culture and the leading economic actors in Gävle 1765–1869.)

Stefan Lundblads avhandling handlar om handelsmännen i Gävle och hur det gick till när de övergick till att bli företagare med moderna förtecken. Syftet med avhandlingen är att skapa en helhetsbild av den ekonomiska aktörens verksamhet och hans användning av symboler.

Avhandlingen börjar med ett antal definitioner av begrepp som författaren kommer att använda sig av. Det första begreppet är institution. Institutionerna uppstår genom mänsklig interaktion och resultatet av ett stort antal viljor och handlingar. Lundblad definierar sammanfattningsvis institution som samhällets självpåtagna regler. Men institutionerna anger bara vad man får göra och hur det skall göras, inte vad man kan göra. Det är genom kulturen som människorna får veta vad som är det tillåtna. Kultur är ett stort och svårfångat begrepp som kan definieras på ett otal sätt. Stefan Lundblad väljer att följa en definition som han hämtat från den amerikanske historikern William Sewell. Sewell menar att kulturbegreppet består av två delar, dels en praktik och dels ett symbolsystem, där det sistnämnda ger mening åt det förstnämnda. Med praktik menar han att kultur står för att handla, att agera. Begreppet symbol preciseras som ett attribut som kan ges en specifik mening; som en sammanfattning av en företeelse eller ett förhållande som skall återges. Symbolen kan alltså vara ett ord, en mening, en bild eller något helt annat fysiskt attribut. Det avhandlingen behandlar är hur de ekonomiska aktörerna påverkade den institutionella utvecklingen.

Arenan är Gävle och de som undersöks är handlarna där. Gävles befolkning var runt 4 000 personer år 1770. År 1865 hade den ökat till runt 13 000. Den stora exportprodukten från staden var järnmalm och spannmål var en stor importvara.

I kapitlet "Staden och männen i dess mitt" definierar Lundblad de män som ingår i undersökningen som "handlande borgare som nått ekonomisk framgång och/eller var engagerade inom det politiska området, det vill säga de personer som kan sägas vara de ledande ekonomiska aktörerna".

I 1734 års lag behandlades gäldenären relativt frikostigt vid konkurs, så länge han inte själv var ansvarig för den uppkomna situationen genom försumlighet. När gäldenären själv var ansvarig för den uppkomna situationen tillföll alla hans befintliga och framtida tillgångar hans fordringsägare. Men om han gav upp all sin egen-

dom till fordringsägarna och dessutom kunde bevisa att han själv inte rådde över den uppkomna situationen dömdes han till så kallad hedersam konkurs. Det innebar att han kunde fortsätta sin verksamhet efter domen. Men överlag blev lagstiftningen hårdare under 1800-talet, då den förändrades till fördel för borgenären.

Det fanns ytterligare två former av konkurser. Det var dels när konkurs begärdes efter det att en bouppteckning hade gjorts och det uppdagades att dödsboet inte kunde betala alla skulder efter den döde. Och det var dels när en maka begärde boskillnad och resultatet blev att den resterande egendomen var alltför liten för att betala gäldenärens skulder.

Materialet består av 19 konkurser. I tre fall inledde aktören själv processen, i sex inleddes de av arvingarna och i ytterligare åtta gjordes ansökningen av någon utomstående. De tidigaste fallen kunde bara inledas av gäldenären själv eller hans arvingar.

Vid de tidigare konkurserna framträder ett mönster där man ser hur de ekonomiska aktörernas handlande var sammanflätade med varandra. När någon hade stora fordringar hos personer som gick i konkurs, löpte han själv risk att också dras med. Även förluster i skepp som förläste utgjorde en stor post i konkurserna och ännu större betydelse hade dåliga affärer.

Under det tidiga 1800-talet inleddes en period där de ekonomiska aktörerna hade sina största tillgångar bundna i fartyg. Vid sin konkurs 1844 hade H W. Eckhoff 42 procent av sina tillgångar bundna i fartyg. Den amerikanska marknadens kollaps och konkurrensen från ångfartygen på de kortare sträckorna orsakade hans bankrutt. Eckhoff själv ansåg dessutom att ryktesspridningen hade drivit handelshuset till konkursen. Rykten hade börjat gå om handelshusets dåliga affärer, det innebar att de som man stod i skuld till samtidigt hade krävt återbetalning av sina lån. Något som var omöjligt att klara av.

Under den senare perioden framträder något nytt. Konkurserna berodde i allt högre grad på skulder till det egna bolaget. Varorna som handelshuset skulle sälja såldes helt enkelt med förlust.

Kapital för att finansiera verksamheterna skaffades genom olika former av lån. Framför allt var kontakterna med utländska kreditgivare av stor betydelse, men man lånade även av varandra. Men det fanns även formella kreditinstitut som man använde sig av. Under den tidiga perioden var reverser från dem vanliga. Senare använde man sig av affärsbankerna. Intressant är att det ofta var de ekonomiska aktörerna själva som startade bankerna.

Handelshusens ekonomi och innehavarnas personliga ekonomi flöt ihop under nästan hela perioden. Ofta användes privata medel för att balansera underskott i firmornas ekonomi. Samtidigt kunde man inhandla så personliga saker som kalssonger på firmans konto.

Kapitlet "Handel i när och fjärran" har till syfte att besvara frågan hur aktörernas praktik såg ut i den vardagliga verksamheten och hur den förändrades.

År 1789 fanns det 9 fabriker i Gävle. 1840 hade de ökat till 16. Över åren hade även fabrikernas ägarstruktur förändrats. Det blev allt vanligare att en stor del av aktieägarna kom från övriga delar av landet. Även järnbruken ombildades till aktiebolag. Det fanns runt 25 stycken i Gävles omgivning. Handelsmännen var även aktieägare i den framväxande sågverksindustrin runt Gävle. Det var en mycket kapitalkrävande industri.

Grunden för den svenska importen under hela perioden var att manufakturerna och järnbruken behövde resurser. Produktionen av järn under 1700-talet skedde vid lantliga bruk som även hade jord- och skogsbruk. Bruken skulle tillverka en viss volym av järn och bruksägarna ombesörjde i allmänhet inte exporten av järnet själva. Handelshusen importerade spannmål och salt till bruken och exporterade sedan järnet från dem. De ekonomiska vinnarna på detta system var handelshusen. Under de senare åren under perioden förändrades varumönstret. Nu importerade handelshusen allt mer kol och koks.

Under 1860-talet hade utskeppningen av varor från Gävle helt förändrats. Järnvägen hade slagit igenom och merparten av de varor som transporterades inom landet gick den vägen. Järnet transporterades ändå fortfarande till stor del till sjöss.

De enskilda handelshusen förändrade sitt varusortiment när det gällde exporten under perioden. De gick från att ha varit mångvaruhandlare till att i allt större omfattning specialisera sig på bestämda varor. Järnet blev den allt mer dominerande produkten för många av handelshusen.

Sammanfattningsvis för undersökningsperioden kan sägas att handelsmannens praktik försvann och den nya företagaren skapades. Skillnaden ligger på alla plan. Handeln och produktionen organiserades på nya sätt, finansieringen förändrades, varuslagen skiftades och de enskilda individerna investerade sina medel på ett nytt sätt.

Den tredje delen inleds med kapitlet "Vänner och affärer". Författaren fastslår att en ekonomisk aktör alltid kommer att behöva ett nätverk för att kunna bedriva affärer. Med nätverk menar han ett antal relationer mellan aktörer – organisationer, grupper eller individer. Han vill studera nätverkens förändrade funktion genom ett aktörsperspektiv. För att undersöka nätverken mellan de olika aktörerna undersöks brev skrivna till två centrala personer. För de senare åren använder han sig av brev skrivna av Göran Fredrik Göransson 1850–1870. Under det tidiga skedet utnyttjade man nätverket för all möjlig information. Det gavs utrymme för både affärsmässiga och sociala relationer, men i Göranssons brev från 1850-talet har hänsynen till sociala relationer i det närmaste försvunnit. Hans brev är nästan helt affärsmässiga. Tidningarna hade övertagit rollen som social och politisk informationspridare.

En annan aspekt av nätverken utgörs av familjen. I nästa kapitel studeras därför giftermålsmönstret för de ledande ekonomiska aktörerna. Undersökningen avser

att fastställa handelsmännens civilstånd, vilka släkter som gifte sig med varandra samt det totala antalet äktenskap. Därefter skall släktens ekonomiska betydelse och till sist familjens funktion undersökas.

Av 109 möjliga förstagängsäktenskap är 68 identifierade. Av dessa ingicks 34 mellan personer som tillhörde Gävles ledande handelssläkter.

Handelsrörelserna under 1700-talet var fysiskt inte åtskilda från de privata delarna av hemmet. För att se om detta förändrades har ritningar av hus som byggdes av de ledande aktörerna från 1800-talet granskats. I en ritning från tidigt 1800-tal kan man eventuellt se en begynnande separering av de två sfärerna. Handelsrörelsens lokaler låg på bottenplanet, medan den privata delen upptog de två övre våningarna. Runt mitten av 1800-talet började man på allvar att skilja affärsrörelsen och privatlivet åt.

Även hustruns roll förändrades under perioden. Från att ha varit delaktig i rörelsernas ekonomiska skötsel blev hennes sociala roll allt viktigare. Det var hennes uppgift att hålla en fasad av ekonomiskt välstånd; hon blev i första hand värdinna.

Genom att studera de byggnader som handelsmännen lät uppföra och de porträtt som de beställde undersöks vilka symboler de använde för att manifesteras sin makt. Även gravstenar, gravkor och tryckt bildmaterial ingår i undersökningen.

Husen som uppfördes av handelsmännen under tidigt 1800-tal var oerhört luxuösa. Det var stora stenhus där redan fasaden skulle visa besökare att de beboddes av framgångsrika familjer. Husets herre var en person som strävade uppåt. Väl inne i husen möttes besökarna av porträtt på familjen. Under 1700-talet var handelsmännen klädda som adelsmän. Porträtten lyfte fram mannen tillsammans med symboler som pekade på hans yrkesverksamhet. Porträtten skulle även framhålla kontinuiteten inom handelshuset. När en generation försvann fanns nästa som övertog rörelsen, det var tryggt att göra affärer med den här familjen. Gravkoren hade samma funktion. Även in i döden var personen i fråga någon att lita på.

Den senare periodens symboler såg helt annorlunda ut. Kontoret och hemmet hade nu skilts från varandra rent rumsligt. Det fanns inte längre något behov att visa upp sig som aristokratisk handelsman. Senare porträtt strävade i stället efter att lyfta fram personens verksamhet. Han var enkelt om än dyrbart klädd. Bolagens verksamhet visades upp, ofta med ägaren i centrum.

I det följande kapitlet är det de språkliga symbolerna som undersöks. Kapitlet börjar med en genomgång av nekrologer. Här syns en tydlig förändring över tid. I de tidiga nekrologerna var det handelsmannens karaktär både som affärsman och som privatperson som lyftes fram. I de senare nekrologerna försvann privatpersonen och det var enbart hans gärning som företagsledare som berördes.

Konkursakterna återkommer ännu en gång i undersökningen. Denna gång är det språkbruket som står i centrum. Förändrades de symboler som användes i samband med konkurserna över tid, är frågan och ett tydligt mönster framträder.

I samband med de tidiga konkurserna var det personens karaktär som betonades. I kommentarerna kring de senare konkurserna var det däremot betalningsförmågan som intog den centrala platsen: att personen var tillräckligt ekonomiskt rationell var avgörande för om han fick behålla omgivningens respekt.

När handelsmännen fick problem medförde det att de behövde visa sin oskuld genom att betona sina goda egenskaper. De var hedersamma och hade bara handlat som det krävdes av dem. Dessutom hänvisade de till sitt handelshus, alltså till hela familjen. Även manligheten i den ekonomiska verksamheten poängterades och det blev allt vanligare över tid. På samma sätt fick personliga egenskaper allt mindre utrymme, medan varorna blev allt mer framträdande.

I avhandlingens sista del återfinns kapitlet "Den gamla logiken ... och den nya". Här skall trådarna knyts ihop. Undersökningsperioden kan delas in i två delar där 1840-talet utgör skiljelinjen. Under den tidiga perioden framträdde en man som kännetecknades av riskminimering i det egna ekonomiska handlandet. Det här var handelsmannens ekonomiska kultur, han strävade efter att skapa tillit till sin person. Skälet var att formella ekonomiska institutioner saknades. Organiseringsarna av företagen var viktiga. Man betonade begreppet handelshus och då syftade man på familjen, som var en viktig del i organisationen. Utanför familjen och släkten var handelsmannen även beroende av ett brett nätverk av vänner för att bedriva sin verksamhet. Genom porträtten kunde handelsmannen visa att han även var en förmögen person, men han var även tvungen att visa att han inte var slösaktig. Då skulle det ha varit riskabelt att göra affärer med det handelshuset. Måttlighet var alltså också något som poängterades.

Den nya formen av företag växte fram vid mitten av 1800-talet eller strax före. Ett uttryck för detta är hur företagsnamnen förändrades. Namnet var en viktig symbol för företaget. De gamla handelshusen hade burit ägarens namn; de nya företagen fick namn som visade var företaget låg och vad man tillverkade. Den nya företagaren blev också specialist medan de gamla handelshusen hade varit mångsysslade. Det blev bolaget som ställdes i centrum, inte familjen. Även rent fysiskt flyttade bolaget från hemmet och den privata och den offentliga sfären separerades. Mannen som familjeförsörjare poängterades på flera sätt, bland annat genom de vis som den nya företagaren porträtterades: mitt i produktionen tillsammans med andra män inom samma företag.

Ett skäl som Lundblad ser till att 1840-talet blev en skiljelinje mellan det gamla företagandet och det nya är den överetablering som de goda åren i början av 1800-talet förde med sig. Konkurserna ökade markant och man var tvungen att effektivisera och rationalisera för att överleva. Institutionerna i sig förändrades inte och det blev inte bättre förutsättningar för ekonomisk utveckling. Det var den ekonomiska kulturen inom institutionerna som förändrades. Men man skall ha i åtanke att under en stor del av perioden stod den hedersamma handelsmannen på arenan sida vid sida med den verksamme företagaren.

Kommentarer

Definitionen av "ekonomiskt ledande aktörer" som "handlande borgare som nått ekonomisk framgång och/eller var engagerade inom det politiska området, det vill säga de personer som kan sägas vara de ledande ekonomiska aktörerna" känns inte helt genomarbetad. Med den definitionen blir borgarnas politiska agerande mer framträdande än deras ekonomiska agerande. Flera grupper kan inte kvalificera sig som ekonomiskt ledande aktörer när det politiska agerandet får en så framskjuten plats. Det gäller exempelvis de änkor som drev handelshuset efter männens död. Enligt författaren fanns det inga änkor i Gävle som skulle ha kunnat ingå i gruppen även om man endast hade räknat deras ekonomiska meriter. Men om den ekonomiska roll som handelsmännen spelade hade varit huvudkriteriet för definitionen så hade det inte varit några problem att jämföra Gävle med andra städer i landet. I större städer än Gävle bör den politiska arenan inte ha räckt till för alla ekonomiskt ledande aktörer bland männen heller.

Den relativt sett lilla grupp av det handlande borgerskapet som de ekonomiskt ledande aktörerna utgjorde betalade fram till 1840 ungefär 60 procent av borgerskapets samlade skatt. Det här innebar att de kunde tvinga mindre handlare att anpassa sig efter de strategier som denna elit använde. 1850 var förhållandet det motsatta – då betalade de bara 40 procent av skatten. I gengäld utgjorde gruppen bara 14 procent av handlarna. För Gävles del tycks Lundblads definition alltså hålla.

Brev utgör ett viktigt material i kapitlet "Vänner och affärer". Materialet består av brev till den förre landshövdingen i Gävleborg län Johan Magnus af Nordin skrivna från 1760-talet och fram till hans död 1823, och av brev till ägaren av Furudals bruk Isaac Gustaf Clason från början av 1800-talet och fram till 1856. Brevväxlingen användes bland annat till att informera om rådande priser på varor på olika orter. Man hjälpte alltså varandra att få ut så hög betalning som möjligt för sina varor. Även det faktum att af Nordin var en mäktig man försökte brevskrivarna utnyttja. Exempelvis kunde man be honom om hjälp med att driva in utestående skulder. Nätverket användes även för att både påbörja och avsluta affärer. Peter Brändström använde också sina goda kontakter med af Nordin i rent personliga syften. Han utnyttjade det faktum att af Nordin hade goda kontakter med det militära för att få sonen att stiga i graderna.

Brev skrivna till Clason används bara fram till början av 1820-talet trots att de finns bevarade ända fram till hans död. Om breven från den senare delen av hans liv hade använts skulle antalet korrespondenter från den senare perioden ha blivit betydligt fler. Skulle det ha förändrat bilden av att skrivelserna blev allt mer formella och att den sociala delen i dem försvann? Kan med andra ord Göranssons brev vara mer ett utslag av hans personlighet än av tidsandan? Materialet känns väl tunt för att dra så stora slutsatser.

En schematisk överblick av de släktallianser som beskrivs hade underlättat för läsarna. Det är ju bara ett fåtal familjer som återkommer i texten, men om vi hade

fått en bild av exempelvis släkterna Garberg och Elfstrand, som var ingifta med nästan samtliga andra handelssläkter i Gävle, hade det underlättat.

Vi utlovas en analys av giftermålen utifrån fyra kategorier: de som gift sig inom den egna sociala och ekonomiska gruppen i staden, de som gift sig med andra handelsmän i Gävle eller i andra städer, övriga samt okända. Om det finns någon förändring i giftermålsstrategierna över tid skall även det undersökas. Under hela perioden framträder vikten av att gifta in sig i rätt släkt. Ett exempel på detta är Peter Brändströms bägge döttrar. Anna Elisabeth gifte sig med Per Ennes, som var bokhållare i Brändströms handelshus och efter giftermålet blev delägare i firman. Hennes yngsta syster Catharina Christina gifte sig med Per Ennes bror Fredrik, som blev aktuarie, stadsnotarie, stadssekreterare och landssekreterare i Gävleborgs län. Bröderna Enners far var politieborgmästare och hade tidigare varit riksdagsman. Bägge familjerna hade alltså stor nytta av dessa giftermål.

Men vart tog äktenskapen med handelsmän eller handelsmäns döttrar som inte kom från Gävle vägen? Även gruppen övrigt saknas i texten men återfinns i en okommenterad tabell. Av det materialet hade jag velat se mer.

Bilderna utgör ett mycket intressant källmaterial. Enligt frågeställningen skulle analysen av bilder förutom bilder av handelsmännen även innehålla analyser på bilder av familjemedlemmar. De har försvunnit helt. Dessutom har Lundblad till viss del missförstått porträttet av Peter Brändström. Det målades 1808 och Lundblad jämför det med porträtt målade under sent 1700-tal. Vad han då förbiser är att modet hade förändrats under åren däremellan. Det var exempelvis omodernt med peruk och med sidenkläder. Peter Brändstöm följde faktiskt väl med stilidealens växlingar. Den manlighet som porträtten och andra delar av källmaterialet speglar blev allt viktigare för företagarna över tid. Detta framkommer tydligt i avhandlingen. Denna förändring skulle ha varit värd en analys, men den delen har tyvärr valts bort.

Helhetsomdömet blir dock att det här är en avhandling med fler förtjänster än brister. Den är disponerad som ett pussel, där källmaterialet utgör pusselbitarna. Bit efter bit läggs på plats och fram växer bilden av handelsmannens förvandling till modern företagare. Avhandlingen är också ett exempel på nya grepp genom att den för samman ekonomi och kultur i en undersökning av detta slag. Det är spännande att följa hur stark korrelationen mellan förändringen i praktisk och symbolsystemet är. Och jag håller med om att den ekonomiska förändring som sker under 1800-talet blir begriplig när man även tar hänsyn till symbolsystemet. Undersökningen grundas på ett stort källmaterial som författaren vrider och vänder på bästa historikermanér och använder för att besvara vitt skilda frågor.

Christine Bladh*

* Fakultetsopponent